

Hyvä perusteos Suomen Akatemian poliittisen kuohunnan vuosilta

Aura Korppi-Tommola

Maritta Pohls: Suomen Akatemian historia II 1970–1988. Yhteiskunta ja tutkimus. SKS 2005, sid. 688 s.

Suomen Akatemian kolmiosaisesta historiasta on nyt ilmestynyt kaksi osaa. Allan Tiitan kirjoittama ensimmäinen osa ulottuu 1960-luvun lopulle. Keväällä julkaistu toinen Maritta Pohlsin kirjoittama osa käsittelee vuosia 1970–1988. Molemmista osista käy selkeästi ilmi, että valtionjohto on aina ollut kiinnostunut tiedepoliittisesta vallankäytöstä. Samoin tietty jännite tieteenharjoittajien ja vallanpitäjien välillä näyttää pysyvältä ilmiöltä.

Ns. vanhan Akatemian aikana kysymys oli paljolti henkilöistä ja vuonna 1969 luodun uuden Suomen Akatemian aikana instituutioista. Tutkimuksen yhteiskunnallinen suunnittelu ja rahoitus sekä yhteydet kansainvälisiin tiedeinstituutioihin ovat siirtyneet yliopistoilta Akatemian ja Tekesin vastuulle. Tieteenharjoittajien muodostamat tiedeakatemia (Suomalainen Tiedeakatemia ja Suomen Tiedeseura, Teknillisten Tieteiden Akademia ja Svenska tekniska vetenskapsakademien) ovat menettäneet merkitystään toimikuntien jäseniä nimitettäessä ja tieteellisen julkaisutoiminnan tuesta päätettäessä.

Toinen osa on jaoteltu teemoittain. Aluksi Pohls selvittää maamme monimutkaisen tiedehallinnon organisaation ja sen synnyn ja valtion tiedeneuvoston linjaukset. Sen jälkeen hän siirtyy Suomen Akatemian organisaation kehittymisen kuvaukseen ja sitä seuraavaa Akatemian tutkimuspolitiikka ja tutkimusrahoitus sekä Akademia kansainvälisenä toimijana. Tekstin päättää erinomainen 21-sivuinen yhteenveito *Suomen Akademia suomalaisessa tiedepoliitikassa*. Teoksen lukeminen kannattaa sekä aloittaa että lopettaa siihen. Silloin tästä monimutkaisesta järjestelmästä saa parhaiten tolkkua.

Tiukkaa vääntöä hyvään lopputulokseen

Pohls onnistuu kuvaamaan Suomen Akatemian tien luottamushenkilöpohjaisesta professorien yhteisöstä päätoimisten virkailijoiden virastoksi. Prosessi oli pitkä ja monien ristiriitojen takia mutkainen. Juuri siksi sen historia onkin kiinnostavaa. Paikoin kertomus on kuitenkin uuvuttavan yksityiskohtaista. Detaljeja riittääkin, kun vuoden 1969 lakia tieteellisen tutkimuksen järjestämisestä muutettiin tutkimusjaksolla 17 kertaa. Siitäkin jo näkee, että muutosprosessi oli raskas. Sitä kevensi vain se, että käytettävissä olevat varat ja päätoimiset virat lisääntyivät.

Akatemian työskentelytavat tulevat selviksi. Ehkä toimikuntien oma päätöksenteko jää kuitenkin hieman epäselväksi. Pohlsin tekstistä ei tule ilmi se vaikuttamisen mahdollisuus, joka toimikuntien puheenjohtajilla ja muilla jäsenillä oli. Sen voi parhaiten aavistaa toimikuntien jäsenten muistelmalaatikoista. Toisaalta tutkittavaa ja kerrottavaa on kovin paljon yksiin kansiin. On ymmärrettävää, että jokin osa jää heikommalle kerronnalle.

Pohls ottaa hyvin varovaisesti kantaa ja tukeutuu Kari Immosen arviointeihin monessa tiukassa paikassa (Kari Immonen, *Suomen Akademia suomalaisessa tiedepoliitikassa 1970-luvulla*, Otava 1995). Poliittisuus ja puoluesidonnaisuus tulevat ilmi, mutta tutkittavan ajankohdan tunnelataukset eivät välttämättä välity lukijalle. Kun poliittinen tasapuolisuuskin oli lähinnä hallituspuolueiden keskinäistä paikkojen jakoa, oppositiopuolueisiin mahdollisesti sitoutuneilla ja sitoutumattomilla tutkijoilla oli vähemmän mahdollisuuksia Akatemian hallintoon tai tutkijan toimiin.

Lukijan mieleen palautuu hauskesti se, mistä opetusministeri Marjatta Väänänen sai aikoihin ”hallituksen ainoan miehen” maineen: hänen ministerikaudellaan vuonna 1977 nimitettyjen toimikuntien jäsenten enemmistö oli por-

varillisen maailmankatsomuksen omaavia tieteenharjoittajia. Muutenkin poliittinen kuuhunta laantui 1980-luvulle tultaessa.

Pohls toteaa monta kertaa, että nimitykset olivat erityisesti 1970-luvulla puoluepoliittisia – kuten aikakaudelle oli ominaista. Hän ei kuitenkaan sido tuota poliittisuutta kansainväliseen aikakauteen.

Elettiin kriittisiä aikoja kylmässä sodassa, jonka aseita olivat myös tiede ja kulttuuri. Kun sinänsä välttämätön tieteen demokratisointi, avautuminen kansainvälisyyteen ja yhteiskunnallisen suunnitelmallisuuden vaatimus osuivat samaan aikaan, aikalaisten ja historian tutkijoidenkin on vaikea nähdä, mikä oli mitään. Osalla tiedepoliitiikan vaikuttajista oli tarkoitus muuttaa yhteiskuntajärjestelmämme. Jotkut muutoksen vastustajista näkivät vain tämän aspektin ja olivat siksi kovin katkeria. Talouselämä puolestaan vaati soveltavaa tutkimusta tuotantoelämän tarpeisiin. Tieteen ehtojen ja yliopistojen autonomian puolustajat olivat todella ahtaalla.

Monenlaiset muutospaineet

Suomen Akatemian historiasta opimme, että yhteiskunnallisen tiedepoliittisen suunnittelun paine tuli myös OECD:stä, Unescosta ja aikakauden lopulla myös Euroopan unionin puiteohjelmista. Nekin olivat niitä vastustettuja ”tieteen ulkopuolisia tekijöitä”, joita osa tieteenharjoittajista vieroksui. Yksilöllinen tiedemiehen harjoittaman tutkimuksen tukeminen ja tutkimuksen aiheiden nouseminen ”tieteen ehdoilla” oli muutoksen vastustajien ymmärrettävä motiivi. He taistelivat myös perustutkimuksen rahoittamisen puolesta.

Onnelliseen lopputulokseen pääsemiseksi se oli tarpeen, koska muutokseen innostuneilta yhteiskunnallisen ja taloudellisen hyödyn tavoittelijoilta oli unohtua soveltavankin tutkimuksen perustuvan tieteelliseen työhön, jonka ainoa motiivi on ihmisen uteliaisuus. Pohlsin varovaisesta tekstistäkin voi huomata, että ylilyöntien vaara oli ilmeinen.

Muutoksen vastarintamiehiksi nousivat akateemikko Eino Jutikkala (tuolloin humanistisen toimikunnan puheenjohtaja) ja kansleri Lauri Saxén (tuolloin Suomen Kulttuurirahaston puheenjohtaja ja tiedeakatemioiden moninkertainen luottamusmies). Jutikkala korosti erityisesti humanististen tieteiden yksilökeskeisyyttä ja laajojen tutkimushankkeiden soveltamatto-

muutta niihin. Saxén taas puolusti perustutkimusta kaiken uuden tiedon perustana. Hän oli myös avainhenkilö perustettaessa Suomen Tiedeakatemian Valtuuskuntaa, joka on maamme neljän tiedeakatemian yhteistoimintaelin ja hoitaa yhteyksiä ulkomaisiin tieteenharjoittajien valtiovallasta riippumattomiin tiedeakatemioidiin. Myös akateemikko Pekka Jauho käytti puheenvuoroja perustutkimuksen puolesta.

Pohls kertoo varsin selkeästi ja kiihköttömästi, miten valmistautumaton yliopistolaitos oli yhteiskunnalliseen muutokseen. Yliopistot eivät pystyneet tai halunneet tehdä suunnitelmia, joita opetusministeriö 1970-luvun alussa niiltä pyysi. Se johtui varmasti osin suunnitteluresurssien puutteesta. Se oli myös passiivista vastarintaa, joka vei yliopistoilta päätösvaltaa.

Tieteelliset toimikunnatkin harjoittivat erittäin itsenäistä rahanjakopoliitiikkaa, mikä johti niiden arvosteluun valtion tiedepoliittisen johdon taholta. Tämä johti myös niiden ohittamiseen siten, että resursseja kanavoitiin tieteen keskustoimikunnalle ja tiedeyhteisön ulkopuolisten henkilöitä nimitettiin Akatemian keskus-toimikuntaan ja jaostoihin. Suomen Akatemialle ohjattiin resursseja ja sinne nimitettiin uudistushaluisia henkilöitä. Suunnittelijat olivat nuoria ja kokemattomia, usein maistereita, joiden tieteellistä pätevyyttä professorit aiheestakin epäilivät. Ehkä näiden olisi pitänyt olla ylpeitä antamastaan koulutuksesta, kun nämä nuoret selviytyivät vaativasta tehtävästään näinkin hyvin.

Teoksen kunniaksi on laskettava se, että siinä kerrotaan myös toteutumattomista suunnitelmista. Näistä ehkä utopistisin oli kaavailu informaatiotieteellisen toimikunnan perustamisesta. Se liittyi demokratisoitumistavoitteiden mukaiseen tahtoon tiedottaa tieteen tuloksista mahdollisimman laajalle. Pohls selostaa myös monet kaavailut ja kokeilut ennen kuin Suomen Akatemiaan saatiin aikaan toimiva järjestelmä.

Varsin asiallisen ja Akatemian viranomaisuonteiseen historian keskittyneen tekstin rinnalla on inhimillinen aspekti tuotu esiin laati-koissa. Niitä on kahdenlaisia: Pohlsin ja historiatoimikunnan jäsenten kirjoittamia henkilökuvia sekä toimikuntien jäsenten ja puheenjohtajien muistelmapätkiä.

Nämä erilliset artikkelit samoin kuin lukuisat taulukot ja kuviot on taitossa sijoitettu onnistuneesti niin, etteivät ne häiritse varsinaisen tekstin lukemista ja niihin on helppo palata. Niissä myös otetaan kantaa poliittisiin kiistoihin avoimemmin kuin päätekstin kirjoittaja te-

kee. Juhani Oksman jopa epäilee, että teknistieteellisen toimikunnan koko jäsenkunta vaihdettiin vuonna 1974 kostoiksi siitä, että edellinen toimikunta oli ehdottanut teknillisen tutkimuksen irrottamista Akatemiasta.

Painoalat hyvässä ja pahassa

Valtion tietoinen tiedepoliittinen ohjaus tuotti uudenlaista tutkimusta, uudenlaisessa muodossa ja uusilta alueilta. Ylhäältä määritellyt tutkimusalueet ja painoalat olivat uutta ja niihin kohdistui kärkevää kritiikkiä. Onnistuneena voidaan pitää ympäristötutkimuksen lanseerausta Suomeen. Myös naistutkimus sai Akatemiasta hyvän tuen liikkeelle päästäkseen. Kiistatta ainakin nämä tutkimusalueet olisivat tulleet Suomeen hitaammin ilman Suomen Akatemian tietoista panostusta. Mielenkiintoista on lukea myös muista Akatemian rahoittamista tutkimushankkeista, joilla avattiin uusia uria ja kirjoitettiin ”tolkuttoman paljon artikkeleita”, kuten Marja Simonsuuri-Sorsa asian omassa muistelmalaatikossaan ilmaisee. Myös kansanterveyteen ja biotieteisiin panostaminen on ollut tuloksellista. Näilläkin tutkimuksilla ja hyvinvoinnin ulottuvuuksien tieteellisillä tutkimuksilla tuettiin samaan aikaan tapahtunutta hyvinvointivaltion rakentamista.

Eniten moitittiin yhteiskuntatieteellisiä tutkimushankkeita METELI ja TANDEM, joihin rekrytoitiin myös marxilaisia tutkimusmenetelmiä käyttäviä tutkijoita. Voitaisiin ehkä arvioida, että isänmaalle oli kuitenkin onneksi, että marxilaisten tutkijoiden energia kohdistui tutkimukseen eikä ohjautunut vallankumouksen tekemiseen muilla keinoilla. Onhan poliittisen historian tutkimuksissa osoitettu, että 1970-luvun alussa yhteiskunnan kaikkien vasen laita oli tosissaan muuttamassa yhteiskuntajärjestelmää. Sen kehityksen kulminaatiopiste oli metallityöväen lakko 1970-luvun alussa. Kaikkiin – ja tässäkin Pohls tukeutuu Kari Immosen tulkintaan – tämä keskustelu oli suhteeton verrattaessa näiden tutkimushankkeiden saamaan rahoitukseen.

Erik Allardt nousee tilanteen rauhoittajaksi tiedeyhteisön laajan luottamuksen omaavana keskustuomikunnan puheenjohtajana. Hänen kaudellaan (1986–1992) luottamus korkeakoulumaailman ja Suomen Akatemian välillä palautui.

Pohls on tehnyt valtavan työn laskiessaan 18 kuviota ja diagrammia sekä 23 taulukkoa ja lu-

etteloja, joiden avulla hän todistaa, että kaikesta poliittisesta kuohunnasta huolimatta Suomen Akatemian tuki jaettiin ns. tieteen ehdoilla. Puolue- ja aluepoliittisesti nimetyt toimikuntien jäsenet edustivat ennen kaikkea tieteenalaansa, mutta myös omaa yliopistoaan. Laskelmillaan Pohls osoittaa myös, että loppujen lopuksi suurin osa tutkimusrahoituksesta jaettiin tasapuolisesti maan eri puolilla toimiville tutkijoille. Helsingin yliopiston väitetty syrjiminen oli selkeää hyvin lyhyen ajanjakson 1970-luvun lopulla, mutta vakiintui pian noin kolmanneeseen myönnettyistä tutkimusvaroista. Selkeästi Helsinki-vastaiseksi Pohlsin tutkimuksen perusteella jää Mikko Niemi, joka oli tämän kehityksen keulahahmo.

Tutkijanura ammatillistui vähitellen, kun lyhytaikaisista apurahoista siirryttiin eriasteisiin tutkijantoiimiin ja työskentelytilojen takaamiseen. Akatemian tutkijat alkoivat myös menestyä virkojen täytössä, mutta ei heillä mitään etulyöntiasemaa ollut. Pohlsin tutkimusajanjakson päättyessä vajaa 40 % professorikunnasta oli aiemmin ollut Suomen Akatemian tutkijanvirassa. Samalla luotiin Akatemiaan ja opetusministeriön tiedehallintoon aluksi pätkätöitä ja lopulta virkoja, joiden haltijat vastaavat valtion ja opetusministeriön tiedepolitiikan suunnittelutyöstä. Merkittäviksi vaikuttajiksi nousevat Pohlsin teoksessa Heikki Kallio, Hedvig Mikkolanniemi, Esko-Olavi Seppälä.

Tieteen keskuksimikunnan puheenjohtajan mahdollisuus kokopäiväiseen työskentelyyn Akatemiassa vahvistettiin vasta 1987, vaikka käytännössä niin oli jo Helge Gyllenbergin aikana vuodesta 1974. Muutoksen voimamiehiä olivat myös keskustuomikunnan puheenjohtajat Helge Gyllenberg ja Olavi Granö ja merkittävä voimanainen tutkimusjohtaja Elisabeth Helder.

Hyvää perustietoa

Pohlsin teos toimii erinomaisesti käsikirjana monine tilastoineen ja luetteloineen mm. toimikuntien jäsenet on lueltu ja tilastoitu monella eri tavalla. Sieltä voi jokaisen tieteenalan ja korkeakoulun edustaja tarkistaa oman osuutensa. Akatemian merkitys erityisesti humanististen tieteiden rahoittajana on omaa luokkaansa, n. 80 % korkeakoulujen ulkopuolisesta rahoituksesta. Toisessa ääripäässä, teknisissä tieteissä se tosin on vain 10 %. Osittain tämä johtui korkeakoulujen humanistien halusta pysyä

riippumattomana. Sen takia ne vieroksuivat yksityisellä rahoituksella tehtyä tutkimusta. Tämän sain mm. minä kokea tehdessäni väitöskirjaani ns. tilaustyönä.

Pohls on selviytynyt myös kunniallisesti valtavasta lähdeaineistosta. Se painottuu Akatemian omaan arkistoon ja painettuihin komiteamietintöihin. Erilaisten mietintöjen ja työryhmämuistioiden määrä onkin valtava ja osoittaa, että päättäjät suhtautuivat 1970- ja 1980-lukujen suureen muutokseen vakavasti. Pohls on haastatellut tutkimustaan varten 14 henkilöä. Tämä on melko vähän, kun ottaa huomioon, että suurin osa 1970- ja 1980-lukujen vaikuttajista olisi vielä tavoitettavissa. Miksei esimerkiksi ”oppositiojohtajille” Jutikkalalle ja Saxénille ole annettu puheenvuoroa?

Pohls pysyy tiukasti Suomen Akatemian historiassa. Kun kehitys selostetaan näin yksityiskohtaisesti, ei tilaa jää laajempien yhteyksien

maalailuun eikä lukija ehkä pystyisi niitä sulattamaan. Kun lukee *Suomen Akatemian historian* rinnalla neliosaista *Suomen tieteen historiaa* (WSOY 2000–2002) saa hyvän kuvan tieteen ja tiedepolitiikan kehittymisestä maassamme. Minua jäi kuitenkin vaivamaan se, etten päässyt *Suomen Akatemian historia* -teoksesta perille, miten muissa maissa Suomen Akatemian kaltaiset Research council -virastot on organisoitu ja minkälainen suhde niillä on tieteenharjoittajien omiin tiedeakatemioiden. Mielenkiintoista olisi myös tietää, mikä myöhemmin merkittäväksi osoittautunut tutkimus torjuttiin Suomen Akatemiassa, mutta nousi muualta saadun rahoituksen turvin. Sitä emme ehkä voi saada tietoon, mikä jäi kokonaan tutkimatta.

Kirjoittaja on Suomen historian dosentti Tampereen yliopistossa ja Tieteellisten seurain valtuuskunnan toiminnanjohtaja.